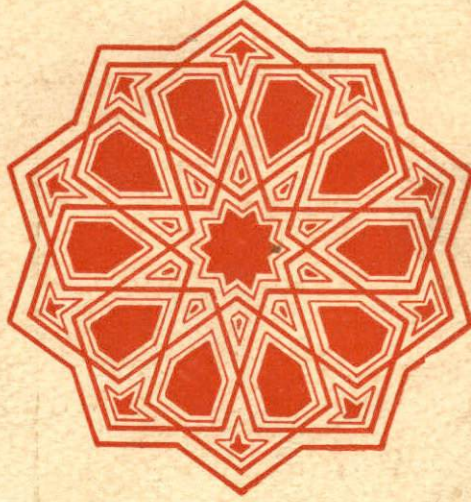

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1962

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ—1963

Yıl: 1962

Cilt: X

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1962

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ—1963

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN	: <i>İslâm Felsefe ve İtikadının Garba tesiri</i> 1
Prof. Dr. Neş'et ÇAĞATAY	: <i>İslâmiyetin Yayılışı Sırasında Arabistana Komşu Memlekelerin durumu</i> 33
Prof. Dr. Kâmiran BİRAND	: <i>Existencialisme Üzerine</i> 41
Doç. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU	: <i>Din Sosyolojisinde Son Gelişmeler</i> 49
Doç. Dr. Cavit SUNAR	: <i>Din Nedir</i> 65
Hüseyin YURDAYDIN	: <i>Üstüvani Risalesi</i> 71
Aly MAZAHERÎ	: <i>Ortaçağda Mescitler, Ramazan ve Hac Çeviren: Asis. Dr. Bahriye ÜÇOK</i> ... 79
Osman KESKİOĞLU	: <i>Cemaleddin Efgâni</i> 91
Dr. İsmail CERRAHOĞLU	: <i>Kur'an-ı Kerim ve Sâbitler</i> 103
Prof. James ROBSON	: <i>İbn İshak'ın İsnad Kullanışı Çeviren: Talât KOÇYİĞİT</i> 117
Dr. İsmail CERRAHOĞLU	: <i>Muhyiddin el-Kafiyeci ve "Et-Teyisir fi kavaidi İlmi't-Tefsir" adlı Risalesi</i> 127
Doç. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU	: <i>İstatistik ve Anket Usulleri</i> 133
Doç. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU	: <i>Yaşlara göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde bir Anket</i> 141
Halil ASLANGÜL	: <i>İslâmda Resim</i> 153
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN	: <i>Irakta Bağdat ve El-Kındî'nin 1000. yıl Dönümünü Anma Töreni</i> 157
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN	: <i>La Philosophie D'al-Kındî</i> 162
Hüseyin YURDAYDIN	: <i>Gazavat-Namele'r'e Ek III</i> 167
Asis. Dr. Esat KILICER	: <i>Kitap Tahlili</i> 175

DİN NEDİR ?

Doç. Dr. CAVİT SUNAR

Kavramlarla düşünür, kelimelerle konuşup anlarız. Kavramlar muhteva, kelimeler kalıptır. Ne, kelime denen kalıba dökülemiyen bir kavram, ne, kavram denen muhtevadan yoksun bir kelime var sayılabilir. Belli hayat seviyelerinde belli kavramlar doğar, kelimeler meydana gelir. Kültür, bir bakımdan, kullandığı kelimelerin azlığı veya çokluğu ile orantılıdır.

Temelde, kavramlar genel, deyim araçları da kelimeler olmakla beraber düşüncelerimizi belli bir kavramdan ziyade o kavramda belli etmek istediğimiz daha belli bir anlam üzerinde toplamak ve bağlamak, o kavramı belli bir maksat için açık ve seçik olarak dile getirmek istediğimiz zaman kullandığımız kelimeler terim adını alırlar. Fakat, kelimeler, temelde bağlı oldukları dış âlemimizden ziyade yüksek duygu ve sezgi âlemi olan iç âlemimizi deyimleme zorunda kaldıkları vakit taşıdıkları genel kavramlar veyahutta terimler yerlerini kendilerinden daha özel ve daha sınırsız olanlara bırakmak zorunda kalırlar; bununla beraber yine de bu iç âlemi deyimlemeğe yetersiz olduklarından yüksek heyecanlarla beslenir, hayallerle süslenirler. Ancak, kelimelerin, böyle bir deyimde her ne kadar yetersiz de olsalar, gerçek âlemden aldıkları muhtevalarından kopartılmamaları gerekir. Aksi hâlde, genel olan kavram ve daha belli olan terim iç âlemimize yöneltildiği ve benliğimizden bir şey kavratılmak istendiği nispette sırf özel olan heyecan ve hayal âleminin sonsuzluklarında kaybolup gider. Bu yönden, bu beslenme ve süslenme, kelimelerin aslına, yani dış âlemde var olan muhtevasına, mümkün olduğu kadar, gerçek manasına dayanmalıdır. Böyle bir gerçeğe dayandığı müddetçe insanlara yaşama ve ilerleme hamleleri kazandıran bir kaynak, dayanmadığı müddetçe de bir serap olur.

İşte, pek çok insanlarda ve insan topluluklarında, gerçek muhteva ve anlamından boşaltılan, yani realiteden kopartılan ve yalnızca özel olan yüksek heyecanlar ve hayallerle şişirilerek görünmez âlemlerde uçurulan kelimelerden biri ve belki de en önemlisi “DİN” kelimesidir.

Bu makalemizde, bu kelime üzerinde yalnız dil bakımından kısaca duracağız.

Din kelimesi, lugatta “ceza ve ıvaz, islâm, âdet, daimî yağın yağmur, taat, zül, inkiyad, da’ ve maraz, hesap, kahr ve galebe ve isti’lâ, sultan ve melik (bu manalara mastardır), hüküm ve ferman Siyret ve tedbir, tevhid, ve mutlaka Hak Taalâ dergâhına kulluk edasına vesile ve medar olan ibadet (bu manada isimdir), millet ve şeriat, vara’ ve takva, ma’siyet, ikrah, daima mahses bir yere yağmağı âdet edinen yağmur, hâl, kaza (hüküm’le aynı manadır), hizmet, ihsan aziz olmak, izz ve zelil olmak, itaat eylemek, isyan eylemek, gerek hayır ve gerek şer bir nesneyi mutad eylemek bir adama maraz isabet eylemek, bir adamı hoşlanmadığı nesneye haml ve sevk eylemek, râm ve zelil kılmak, kerem ve şecaat makulisi ve âdet (din’i âdet ve şân manasına hamleleyerek)” anlamlarında kullanılmıştır (1).

Ve yine bu kelime, (âdet, itiyad, ceza, mükafat, insanın Allah’a, kendi nefesine ve insaniyete karşı mükellef olduğu vazifelerin topu) olarak gösterilmiştir (2).

Diğer birçok lugatlarda da itaat, inkiyad, ceza ve hesap anlamları üzerinde bilhassa durulmuştur (3).

1) - Fîruzâbâdi; çev., Ahmet Asım; Kamus Tercümesi; c.4; s. 622; İstanbul, 1304.

2) - Hüseyin Kâzım Kadri; Büyük Türk Lugatı; c. 2; s.701; İstanbul, 1928.

3) - Bilhassa Bk. Ragıb İsfehani’nin (Müfredât)ı, Nisabûri’nin (Tefsir)i, Şehris tâni’nin (Milel ve Nihâl)i.

Müsteşrik B.D. Mac Donald ise, bu kelime hakkında şu açıklamada bulunmuştur:

“DİN. DİN, şeklinde yazılan kelime için arap lügatçıları bir çok manalar vermekte (bk. Lane, Lexicon, s. 944) olup, bu manâ kargaşalığı içinde, birbirinden ayrı, 3 din kelimesi seçilir:

1. ârâmî-ibrânî dilinden arapçaya geçmiş olan ve “hüküm” mânâsına gelen kelime,
2. halis arapça olup, “örf ve âdet” mânâsına gelen ve 1 işaretli kelime ile karabeti olan kelime (krş. ibrânîce mişpât ve şâphât.)
3. “din” mânâsını ifade eden ve farsça vasıtası ile gelen din ((daênâ) kelimesi (Nöldeke, ZDMG, XXXVII, 534, not 2 ve Grundr. de Iran. Phil., I, 1, s.107, 270; I, 2, s. 26, 170; II, 644).

Vullers, asıl arapçada din kelimesinin varlığına itiraz ile, mânâsı “din” olan farsça din’ in islâmiyetten evvel de arapçada kullanılmış olduğunu göstererek, “örf ve âdet” mânâsının bundan çıkmış olduğunu iddia etmiştir. (Zeitschr. f. Assiriol., XIV, 351)....” (4)

Vullers’in işaret etmiş olduğu mânâsı “din” olan farsça din hakkında da yine İslâm Ansiklopedisi’nin aynı sayfasında “DİN.DİN, kalemî muhafazaya müvekkel m e l e k ile İran takviminde her ayın 24. gününe verilen isimdir. İranlılar arasında bu günde çocuklarını mektebe vermek ve evlenmek uğurlu addedilirdi. Bk. Tercüme-i Burhan -i Kâti’, krş. bir de Vullers, Lexicon Persico-latinum ve Steingass, Parsian. English Dictionary.)” denmektedir ki bunun Tercüme-i Burhân-ı Kati’daki şekli şöyledir: “Din, sin vezninde bir ferîşteh isimdir muhafaza-i kalem üzre me’murdur ve her ayın yirmi dördüncü gününe de denir ol gün atfâli mektebe vermek ve nikâh ve tezevüç emri farisiyan indlerinde mu’teberdir ve arabîde resm ve rah ve âdet ve inkiyad ve itaat ve ceza ve şan ve şevket ve rütbe ve malik ve padişah manalarındadır ve dal (d)’in fethiyle yine arabîde karz ve borç mânâsındadır” (5).

Macdonald ve Vullers’in iddiaları üzerinde tartışmayı bu alandaki yetkililere bırakmakla beraber ulusların birbirleriyle zorunlu bağılıkları ve kaynaşmaları sonucu olarak birbirlerinin dillerinden kelimeler aldıkları ve almakta oldukları bir vakiadır. Ancak, kelimelerin dilden dile veya dillere geçişlerinde, harflarının olsun muhtevalarının olsun, bazan hiç değişmedikleri fakat, bazan, değişikliğe uğradıkları, ve hatta, lehçelerde ayrılık, anlayışlarda uzaklık bulundukça bu her iki hususun daha büyük ve daha açık olarak değişikliğe uğrayacakları da şüphesizdir. Fakat, insanlar birbirlerine yaklaştıkça, bilhassa, hayatî önemi olan kelimeler, çoğu zaman, ya olduğu gibi yahut pek küçük ayrılıklarla dilden dile geçer ve dolayısıyla, kelimelerin taşıdıkları anlamlar da yine ya olduğu gibi yahut küçük ayrılıklarla kafalardan kafalara akar durur. Bu sebeple, bu yoldaki görüşlere de bir hakikat payı ayırmak hiç te yanlış olmaz. Netekim, Bursa’lı İsmail Hakkı, Kur’an’da “sakın ilâhlarınızı hele Ved’di, Suva’ı, Yagus’u, Yauk’u ve Nesr’i asla bırakmayınız” (6) mealindeki ayetin tefsirinde bu putların, Asya’nın doğusunda, Adem’le Nuh arasında yaşamış büyük kişiler olduğu ölümlerinden sonra adlarına heykeller dikilip Tanrılaştırıldıklarını, ve daha sonra, bu heykellerin araplara geçtiğini ve arapların da bunlara taptığını bildirmektedir (7). Ve bu ayette adı geçen putlatdan bilhassa Yauk’un, Asya’lı büyük bir Türk olan (Yalnguk) (8) veya (Yalguk) olduğu-

4) - Milli Eğitim Bakanlığı; İslâm Ansiklopedisi; c.3; s.590; İstanbul, 1945.

5) - Hüseyin b. Halef; çev., Ahmet Asım; c.2; s.305; Matbaai Âmire, 1287.

6) - Kur’an; 71/23;s. 572; ve kalû lâ tezerunne âliheteikum ve lâ tezerunne Vedden ve lâ Suvaan ve lâ Yagûse ve Yauke ve Nesren.

7) - Bursalı İsmail Hakkı; Tefsir’i Ruh’ul-Beyan; c.10; s.181; İstanbul, 1926.

8) - Divanü Lugat’it-Türk’te Yalnguk, insan, kişi, insanlara verilen genel ad; Adem; Adem Atamız; ve Yalngus, yalnız, kimsesiz, vahid, münferid anlamlarındadır. Bk. Kaşgarlı Mahmut; T.D.K.; Divanü Lugat’it-Türk; I.44,195, 230,333,395; II. 303,315,335; III. 65,133,141,222,262,384,385;1943.

nu ve arap lehcesi üzere Yauk şeklinde ta'rib ve tahfif edildiğini de ileri sürenler olmuştur. Kaldı ki tarihler, İslâmiyetten önce Türkistan, Horasan, Harezmi hülâsa, Seyhun'un aşağı taraflarındaki Türklerin İranlılarla yalnız komşuluk yapmakla kalmayıp onlarla pek ziyade kaynaştıklarını, onları, kendi büyükleriyle bir hayli zaman idare ettiklerini de göstermektedir. Ve yine, Türklerin de aslında eşit tutulan ruh ve beden, yani nefis ve nefis bilgisi ve terbiyesinin deyimini bazan (den, dın), bazan (ten, tın), bazan da (tin) ve en nihayet Oğuz'ların diliyle (din) kelimesini kullandıkları sabittir. Bu bakımdan, şekilde ve anlamda gösterdiği ayrılıklar ne olursa olsun, aslında insan terbiyesinin gerçek anlam ve ruhunu taşıyan, dolayısıyla de bu yönden, ileride açıklayacağımız düşüncelerimize dayanak olacak olan bu kelimenin-ve bununla ilgili diğer bazı kelimelerin-her şeyden önce, bazı Türk dillerindeki seyri ve anlamları üzerinde kısaca durmak faydalı olacaktır.

“**tin**=ruh, nefes, soluk. (Uygur, Altay, Teleüt, Lebed, Şar, Sargay, Koybal, Kaç-Kaş-, Küerik, Kazak-Kırgız, Koman, Kazan diyalekleriyle; Caferoğlu'nun Uygur sözlüğü; Paul Pelliot'nun, Toung Pao-1914-iki kardeş hikayesinin Uygurcası; Müller-v. Gabain'in, Ugu-rica I-IV sı; Radloff-Malof'un, Uigurische Sprachdenkmaler'i; Abu Hayyan'ın, Kitab-al-İdrak...; İbn Mühenna lugatı; Radloff'un, Versuch eines Wörterbuches der Türk-Di Dialekte) si” (9).

tıng=nefes alma, soluk alma (10).

tın=yular, dizgin (11).

ten=vücut. (Azerbeycan? Çağatay, Karayım, Koman, Kazan, Tarançı, Tobol,

Uygur diyelekleriyle İbn Mühenna lugatı, Abu Hayyan ve Radloff'un “tın” maddesinde adı geçen eserler (12).

“tin-Uygur-isim-soluk, nefes, dem, ruh, can; buğu. (13)

ting, tinç-sıfat-dinç, sâkin.

Altay - tin-ruh, can; nefes, soluk.

tindu-zihayat, canlı.

tim-huzur, sükûn, dem.

Yakut - tin-dem, nefes.

Çuvaş - tin-ruh; mânâ; vicdan, hissi derunî.

tinla-hatırlamak, yad ve tezkâr etmek.

Koybal - ten-nefes, soluk.

tin-Çağatay-isim-soluk, nefes, dem.

tem, dem-Çağatay-dem, nefes, soluk, can, ruh, buhar, buğu.

tinc, tinç-sıfat-sağ, diri, dinç; âsûde, sâkin; müsterih.

tin-Çağatay-mef'ul'ü anı edâtı: den, dan.

din, tin-Çağatay-mef'ul'ü anı edâtı: den, dan. andin-andam, ondan. mun-din-

bundan. mindin, sindin, bizdin.....

dyn, dun-garp-isim-mehcur-ışık, ziya.

tın, din-Uygur-mef'ul'ü anı edâtı: den, dan. antin-andan, ondan. mandin-

benden. tin-garp-zarf.

9) - Kaşgarlı Mahmut; aynı eser; I.339; Dizin, s.616. Bu kelime için ayrıca bk: aynı eser; II.28 III.111, 138.

10) - Kaşgarlı Mahmut; aynı eser; II.40.

11) - Kaşgarlı mahmut; aynı eser; I.339; III.138.

12) - Kaşgarlı Mahmut; aynı eser; Dizin, s.598.

13) - Ayrıca bk: Hüseyin Namık Orkun; Eski Türk Yazıtları; aynı madde, (takat, iktidar); İstanbul, 1941.

- dén-garp-mef'ul'ü anı edâtı; lâhik olduğu kelimelere řu manaları verir: sebep; menşe', müverrid; rüchan; vesatet; başlangıç, ibtida'.
- dén-Azerî-isim-saç ve sakala düşen kır ve aklık.
- dan-Kazan-isim-ad, řöhret.
- dan, din, dén-Kazan-mef'ul'ü anı edâtı: den, dan.
- Yakut - tin-subh, fecr, tan yeri ağarmak.
tan-Garp-isim-mehcur-hayret, taaccüp; şek, şüphe.
taqra, taqri, tiqra-Uygur-isim-etraf, çevre, muhit.
tan-tan-Garp-isim-gök, sema; göğün güneş çıkan tarafı, matla'ul-fecr, sabah vakti, sabah.
Tanrı-tan'da yani gökte olan-Çinliler gibi semaperest olan eski Türklerin ta'birleri-Allah. tang, Tangrı-Çağatay-.
tang, Tangrı-azerâ-.
tan-Çağatay-mef'ul'ü anı edâtı: den, dan (bk. din, tin).
tan, tang-Uygur-isim, zaman-tan, fecr, sabah, aydınlık, hayret, taaccüb.
Tanrı-Allah. (tan'da yani gökte olan).
- Garp - tan-tan atmak; dınlık (aydınlık).
- Altay - tan-.
tengere, tenğri-gök.
- Yakut - tangara-gök; Tanrı.
- ting-fecr, sabah kızılığı.
- Koybal - tang-tan
den, deyn, tanen-Tanrı.
- Çuvaş - tura, tur-Allah; uluhiyet.
tan-Azerî isim-tan, tan yeri.
dan-Azerî-dan yeri.
Tangrı-Mogolca-gökteki mukaddes mahlukat.
Tangrı kelimesi-gök-mânasına olarak Hiyung-nu dilinde de vardır.
Çince-tiyen-gök ve unsur'u aslı ve ibtidâî demektir. Eski Türklerin Çinliler gibi Tangrı'ya yani göğe taptıkları da bundan anlaşılır.

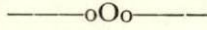
Çinlilerin tiyen şan yani Allah dağları dedikleri meşhur silsile-i cibâl, Türkler arasında-Tangrı dağ-anılır.....

- Altay - tan
tenyere-Tanrı; gök.
- Yakut - tanara-gök; Allah.
tin-tan yeri ağarma, subh, fecr.
- Koybal - tan-.
Tanrı-(daan, dayan, tapan).
- Acemlerin (Allah) mânasına gelen (Tengbar) ta'birleri de Türklerin (Tangrı) larından alınmış olmak lâzımdır. Diğeri bir Çin lehcesinde (Tangre) gök mânasına geldiği gibi (Teng) Tibet dilinde (yüksek, âli ve ulvî) demektir. (Tonri, Tiyang ve Yang) kelimeleri de Şark lehcelerinde bu manada kullanılır. Çağatayca'nın (Tongur) kelimesi de bu lisanda (peri, hayalet) demektir.

tan. tang-Uygur-isim-gibi; nîzam, tertib, düzen; denk, mütevazin, düz, müstevî.

- Kırgız - ting, tigiz, tig-denk, düz, hemvar.
- Garp - denk, denlemek...denlu; denemek; değmek; değışmek.
- Altay - ting-hemvar; gibi, denlu.
- Yakut - tang-denk.
- Koybal - teg-gibi.
teng, deng; misil ve nazîr.
- Çuvaş - tigiz, tan-denk, mümasil.
tan-Kazan-isim-hayret, taaccüb; acıbe, garıbe; inkâr.
tan-Çağatay-isim-tan, hayret, taaccüb; inkâr, red; şüphe, şek.
tangsız-sıfat-tertipsiz, intizamsız; gayr'i mevzun; denk ve mütevazın olmyan.
tan-Çağatay-isim-tan, fecr.
tén-farisî-isim-gövde, beden; cisim.
tén-Çağatay ve Garp-isim-ses ve gürültü ile akan su.
tén-Azerî-Farisî-sim-vücut, gövde.
tén-Azerî-sıfat-müsavi, muadil, müsazî" (14).
"tın-ruh.
dın-nefes." (15).
"dın-Din.T..T.ıı.8.46=Sog. Den." (16).

14) - Kâzım Kadri; aynı eser; II.103,104,110,111,112,113,247,248,694,703,770,832,III.391.

15) - Abu Hayyan; (doğrultan ve yayınlayan) Caferoğlu Ahmet; Kitab'ul-İdrâk l'i-Lisan'il-Etrâk; S-40,50; İstanbul 1930.

16) - Caferoğlu Ahmet; Uygur Sözlüğü; s. 49; İstanbul, 1934.